

Mustafa GÜNAY*

Tarih Bilinci Bağlamında Kültür, Kriz ve Birey**

Özet

Kriz yalnızca ekonomik bir olgunun ötesinde, bir anlam ve değer krizini de kapsamaktadır. Bu nedenle ekonomik kriz, aslında bir uygarlık ve yaşam biçiminin krizine dönüşmekte ve dünya tablosunun kaotikle mesine ve farklı düzen arayışlarına da yol açmaktadır. Bunalım ve arayış sürecinde, bireyin karşılaştığı problemlerle hesaplaşabilmesi ve ufuk açıcı sorular sorabilmesi ancak bir tarih bilinci bağlamında mümkün görünmektedir. Rothacker, Gasset ve Nermi Uygur'un düşüncelerinden yola çıkarak, günümüzdeki krize dair söylem ve politikaların felsefi arka planındaki temel kavram ve düşüncelerin tarihselci açıdan bir yorumu yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler

Tarih Bilinci, Tarihsellik, Kültür, Kriz, Birey.

Culture, Crisis and Individual in Context of Historical Consciousness

Abstract

The crisis is not only an economic phenomenon, but it also is a crisis of meaning and value. Therefore, the economic crisis turns into a crisis of civilization and life style. During a state of crises, historical consciousness helps an individual to keep asking mind enhancing questions and manage his or her difficulties. This paper is based on the ideas of Rothacker, Gasset and Nermi Uygur and it will attempt to interpret and evaluate the current discussions on the crises from a historical perspective using the main philosophy concepts and ideas.

Key Words

Historical Consciousness, Historicity, Culture, Crisis, individual.

* Yrd. Doç. Dr. Mustafa Günay, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitim ABD.

** "6. İnsan-Toplum Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu", 5 Haziran 2009, Maltepe Üniversitesi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir.

Giri : Kriz-Felsefe İlişkisi

Dünya ekonomisindeki kriz sürecinde meydana gelen deşiklikler, mali sektörlerde, iş gücü ve istihdam, konut, sağlık, insani yardım ve kalkınma, tüketim, eğitim, ulaşım, göç ve sayısız diğer alanlarda derin etkiler meydana getirmiştir. Felsefi bakımdan, dünya ekonomilerinde ve buna bağlı olarak toplumsal ve kültürel yaşamda bugün neler olduğunu anlamamızda bize nasıl yardımcı olabilir? Felsefi bir bakımla, yaşamın bunalım anlamına geldiğini belirleme ve anlamada bazı ipuçları ortaya konabilir mi? Bu sorulara dayanarak, felsefede bunalım kavramı ve fenomenini hakkındaki bazı kuramsal yaklaşımlara ve geçmişten günümüze bazı tarihsel kriz örneklerine değinerek konuyu çeşitli yönleriyle ele almaya çalışacağız.

1920'li yıllarda felsefe ve sosyal bilimler literatüründe, Batının/Avrupa'nın çöküşüne ilişkin metinlerin gündemde olduğunu, tarihsel/kültürel/tinsel bir krize ilişkin felsefi düşüncenin de etkin bir şekilde çağın sorunlarını kavramsallaştırmaya çalıştığını hatırlayabiliriz. Bunlar arasında ilk aklıma gelenler arasında, Spengler'in *Batının Çöküşü*, Husserl'in *Avrupa'nın Krizi ve Felsefe*, Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf* ve Valery'nin *Tinsel Kriz* adlı eserleri sayılabilir. Bu konuda Sorokin'in *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* adlı kitabı da önemlidir. Bunalım/kriz zamanlarında, insanların kendi kaderi üstüne düşünme çabalarının varoluşsal bir gereklilik olduğunu belirten Sorokin'e göre, "Normal zamanlarda bile, en azından birkaç düşünür ya da bilgin, insanın kaderi –belirli bir toplumun nereden gelip nereye gittiği, nasıl ve niçini- üstünde kafa yorar. Ciddi bunalım anlarında ise, bu sorunlar birdenbire, teorik olduğu kadar pratik ve düşünürler için olduğu kadar sıradan halk için de olağanüstü bir önem kazanır. Nüfusun çok büyük bir bölümü, bunalımın kendilerini köklerinden söktüğünü, yıktığını, yaraladığını ve yok ettiğini görürler. İnsanların olağan yaşantı çizgisi bütünüyle altüst olur; alışkanlıkları uyarlanımlar bozulur; koca koca insan grupları yerinden edilmiş ve uyarlanımları kalmamış olarak suyun üstünde yüzen birer eyleyiciye dönüşürler. Sokaktaki sıradan adam bile, bu soruları sormaktan kendini alamaz: bütün bunlar neden oldu? Bütün bunların anlamı nedir? Sorumlusu kimdir? Nedenleri nelerdir? Bir çıkış yolu var mıdır? Buradan nereye gidiyoruz? Benim, ailemin, dostlarımla, memleketimin başlarına neler gelecek? Ciddi bir bunalımda bu sorular, toplumdaki düşünürleri, önderleri ve bilginleri daha da yoğun olarak sıkıştırır" (Sorokin 1972: 15).

İnsanların yaşamı ya da krizlerin/bunalımların ufuk açıcı felsefelerin doğmasına imkan tanıdığı ve aynı zamanda ufuk açıcı felsefelerin de söz konusu krizlere çözüm arayışı olarak, yeni bakış açıları ve yeni yollar önerdiklerini görebiliriz. Uygur'a göre, "Bilimin de sanatın da en göze çarpan niteliği bunalım; bunalımdan yana zengin mi zengin bir kültür kesimi bilim de sanat da: *bunalım dönemleri doğultusunda, bunalımlar boyunca, bunalımdan bunalıma* atlaya sıçraya gелиr bilimlerle sanatlar" (Uygur 2002: 207). Türkiye'de ise "kriz" kavramı daha çok ekonomik bir sorun ve olgu olarak anlaşılmakta, kültürel/tinsel ve boyutları yeterince sorgulanmamaktadır. Bu durum aynı zamanda sosyal ve kültürel sorunlar ve krizlerle ilgili olarak ekonomizmin/sosyolojizmin sınırlarını aşarak düşünmek gerektiğini iddia etmektedir.

Kriz (bunalım, buhran) kavramının günlük yaşamda da daha çok ekonomik, psikolojik ve tıbbi olaylarla ilgili olarak kullanıldığını saptayabiliriz. Bu nedenle kriz kavramının anlam içeriğinde de ekonomik, psikolojik ve tıbbi anlamlar ve imgeler daha

belirgindir. Ancak burada kriz kavramına felsefi bir bakımla yönelerek, kriz-felsefe ili kisi, kültür-kriz ili kisi, bireyin varoluşu, dünya karşısındaki tutumu ve eylemleri bakımından ne anlama geldiği, tarih bilinci ve tarihsellik kavramlarıyla bağlantılı biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

Bir kavramı kısa bir tanımla tümüyle açıklamak ve anlam bağlamını sınırlamak mümkün değildir. Ancak yine de Türkçe’de ve bazı Batı dillerinde “kriz/bunalım” kavramının hangi anlam/ları içerdiği de inmek uygun olur. Bunalım’ın daha çok içsıkıntısını dile getirmek için kullanılan bir sözcük olduğunu belirten Uygur’a göre, “Türkçe ‘bunalım’ sözcüğü’nün öbür dillerdeki karşılığına da, genellikle aynı anlamlarda başvurulur. Nitekim başta Latince, günümüzdeki çeşitli Avrupa dillerinde kullanılan, diline göre, kimi aynı kimi ayrı söylenişlerle, ‘crisis’ ya da ‘krisis’ diye yazılan, dilimize ‘kriz’ diye yansıtılan sözcük: tehlikeli, son derece tehlikeli bir duruma parmak bastığı için, dikkatlerin üzerine çekildiği bir durumu, süreci, olayı, olduğunu gösterir. Bu bağlamda crisis’ten türetilen ‘kritik’ sözcüğü, çok yaygın bir göçebe sözcüktür. Avrupa tarihine, karmaşık, sarsıntılı, etkili bir Yeniden-doğuş çağı olan Rönesans’la birlikte girip hızla benimsenen ‘kriz’ sözcüğü’nün, eskilere dek dayanan ilk kullanım alanı Tıp’tır” (Uygur 2002: 208). Uygur kriz sözcüğü’nün Eski Yunan’daki anlamına da değinir: “kriz, Eski Yunancadaki yargılamak, yargı ortaya koymak diye çevirebileceğimiz ‘krinein’de belirdiği üzere, kesin bir sonuca, sona varma sürecidir” (Uygur 2002: 208).

İnsanlık ve kültür tarihini belli dönemlere ayırarak incelemek ve anlamaya çalışmak, hem felsefede hem de sosyal bilimlerde karşımıza çıkan bir tutumdur. Ancak bu dönemle tirmelerin ve bu dönemlere ilişkin kavramla tirmaların da tartışılmasına açık olduğunu unutmamak gerekir. “Yine Kültür Kavramı” adlı yazısında Gasset, Rönesans’ı “tarihsel bir dönemeç” olarak niteler. Ona göre Rönesans, “Avrupa insanının karşılıklı serüvenlerin en büyüğü, onun 1600’lere doğru girdiği ve yeni bir yaşam biçimine, yeni bir insanın –modern insanın- doğuşuna yol açan o sert dönemeci” olduğunu turan bir dönemdir (Gasset 1998: 52). 1600’lerdeki o büyük dönemecin iki yüzyıl sürmü bulunan vahim bir tarihsel bunalımın sonucu olduğunu belirten Gasset’ye göre, “Karga her bunalım çağıyla atmayı gider. Çünkü, sonuçta, ‘bunalım’ dediğimiz, insanın belli bazı eylemlere tutunmuş, onların desteğinde yaşıyorken, başka eylemlere tutunup onların desteğinde yaşamaya geçmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla, geçiş iki hırpalayıcı işlemden oluşur: Biri yaşamımızı sütüyle besleyen memeden kopmak –hiç unutmayalım ki yaşamımız hep Evrenin bir yorumuyla beslenerek sürer-, öbürü, zihnini yeni memeye hazırlamak, yani giderek yaşamı başka bir bakımdan açısına, başka eylemler görmeye, onlara tutunmaya kendini alıştırmak. Avrupa’da 1350’den 1550’ye değin geçen kuşaklar bu iki çetin görevi yerine getirirler” (Gasset 1998: 54).

Animist, panteist ve büyüsel doğa anlayışının etkin olduğu ve modern bilimin ve pozitivist akılcılığın henüz kurumsallaşmadığı Rönesans dönemi, iki sistem, iki yasa arasındaki bir dönemdir. “16. yüzyıl Rönesans’ı, skolastik ve Hristiyanlığı uyarlanmış Aristoteles fiziğinin terk edilmesiyle 17. yüzyılda matematiksel fizik bulunması arasında geçen iki yasa, iki logos arası bir dönemdir. (...) Eski akılsallıkla 17. yüzyılda oluşacak olan yeni Logos arasında Rönesanslılar, belki de ilk kez bir yüzyıla bir bütün olarak damgasını vuracak olan iki yasa-arası dönemi yaşarlar” (Bumin 1996: 12). Ortaçağ kurumları, devletler sistemi, temel kavramları, insan ve tanrı anlayışı, doğa

anlayı 1, siyaset ve toplum tasarımı, sosyo-ekonomik yapı, kısacası Avrupa kültüründe radikal ve bütüncül de i melerin gerçekleşti i bir dönem olarak, aynı zamanda tarihsel bir kriz (bunalım) dönemi olarak da görülebilir. “Tarihsel kriz” kavramı, Jacop Burchard’ın *Weltgeschichtliche Betrachtungen (Dünya Tarihi Üzerine Dü ünceler)* adlı kitabında kullanmasından sonra yaygın biçimde kullanılmaya ba lanmıştır. Bu kavramla anlatılmak istenen, bir kültürün sosyal ve siyasal temellerinin derinden sarsılması ve de i mesidir. Burada ilk akla gelen tarihsel olaylar, devrimlerdir. Tarihsel kriz, bir kültürün bütün alanlarında kendini gösterir ve hissettirir. Bu konuda Rothacker unları söyler: “Mesela, bütün bir milletin dilini de i tirdi i yerde de kriz vardır. Bunun üzerine az ey yazılmıştır. Buna kar ılık din de i tirmeleri üzerinde, yani bilhassa zor krizler üzerinde daha çok durulmu tur. Ama sanat ve edebiyat üslupları da kriz geçirmezler mi? Felsefe tarihi de, bu ‘hızlanmış prosesleri’, yani krizleri yetesiye tanımaz mı? Ta existential-felsefeye kadar (gözlerimizin önünde geçen bu dikkate de er fikir olayına kadar), felsefe tarihi de birçok krizler geçirmi tir” (Rothacker 1951: 73-74).

Kültürün/kültürlerin bütün alanlarında kendini gösteren/hissettiren “tarihsel krizler” Türk toplumunun/kültürünün girdi i modernleşme sürecinde de zaman zaman iddetteli biçimde ortaya çıkmaktadır. Modernleşme sürecinde gelenekle modernlik, eskiyle yeni, Do u ve Batı arasındaki yakınlaşma, etkileşim ve kar ılıklar, hem zihniyet (dü ünce ve de er dünyası) hem de pratikte ya ama tarzı bakımından önemli problemleri ve gerilimleri de beraberinde getirmi tir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren toplumsal/kültürel ba lamda “de erler” ba lamında ya anan bir arayış, bunalım ve tartışma gündeme gelmiştir. Belki felsefe ve sosyal bilimlerden önce, daha çok edebiyatta ifadesini bulan Türk modernleşme sürecindeki tarihsel krizlerin, günümüzde dü ünce dünyasında da farklı perspektiflerde ve do rultularda tartışılıp yorumlandığını ve modernitenin meydan okumalarıyla kar ıla ılan kriz kar ısında çözüm/çıkış yolları aranageldi ini söyleyebiliriz. Felsefe de bir kültür/uygarlık bilinci olarak, belli bir tarih bilinci temelinde tarihsel krizlerin kavramsalla tırılması ve a ılma çabasında geli tirebilece i perspektiflerle önemli bir i lev ta ımaktadır. Bu noktada kendi kültürel/toplumsal gerçekliğimize ba lı olarak gerek *arkiyatçı* gerekse *garbiyatçı* yaklaşımların ötesine yönelen arayışların, felsefi alanda daha ufuk açıcı olabilece ini dü ünüyorum. Geçmişte Batı kültürünün ve felsefesinin kar ıla tığı krizlerin yanı sıra günümüzde ya anan yeni krizleri ve yol açtıkları olumların felsefe açısından de erlendirilmesine ihtiyaç vardır. Tarihsel dönüm süreçlerinde birçok arayış, karga a ve bunalım/kriz dönemlerinden geçen Batı kültürünün tarihsel krizlerinin felsefeye yorumlanmasının da yeni boyutlar kazanarak sürdü ünü söyleyebiliriz.

Bu ba lamda Rothacker, Ortega y Gasset’in “tarihsel kriz” kavramını felsefi bakımdan daha derinle tirdi ini belirtir. Gasset, krizleri ‘hızlanmış süreçler’ olarak de il, “bir dünya tablosuna inanma gücünün eksildi i” dönemler olarak görmektedir. te Rönesans adı verilen dönem de, Batı felsefesi ve kültüründeki “dünya tablosu”nun de i meye ba ladığı bir dönemdir. Rothacker, 1550 ile 1650 tarihleri arasında gerçekleşen de işimi Gasset’in yorumlarına dayanarak öyle açıklar: “Ortaça ın sonunda *kapalı* bir dünya tablosu vardı. 1650’de ise modern denilen yeni bir dünya tablosu var, bu yeni bir dü ünme tarzı, yeni bir varolma tarzı. Bu iki tarih arasında ne var? Bir güvensizlik, bir arama, bir yoklama dünyası: i te bu bir ‘kriz’. E er burada bir sırf zihni güvensizlik bahis konusu olsaydı, bu olay hiçbir zaman anlaşılamazdı. Ama

bir 'dünya', insan faaliyetine aktarılan sa lam kanaatların ve inançların düzenli bir sistemidir. Bu çe it kanaatlarla insanlar dünya kar ısında duyulan korkunun verdi i güvensizlikten kurtulurlar. Bu kanaatlar onlar için bir sı ınak olur, huzur bulurlar. Neye tutunacaklarını bilirler. Ne yapacaklarını bilirler. Ve asıl mühim olanı da budur. Böyle kanaatların hüküm sürdü ü zamanlara, klasik devirler, altın ça lar denir. Bu devirlerde inan veren, dünyayı sa lamla tıran büyük hakikatler bellidir. Dünyada müphem bir ey kalmaz, her ey apaçıktır. Hayatın problematik'i en az dereceye inmi tir. Huzursuzluk veren eylere kar ı dünya sımsıkı kapanıp örtülmü tür, deli i gedi i yoktur. Böyle bir dünyada basit ve sade hayata yer vardır. Bu dünyada keskin görü e lüzum yoktur. Gelecek, sa lam bir dünya düzenine inandı ı için güven altına alınmı tır" (Rothacker 1951: 74-75).

Rothacker'in sözünü etti i sade ve mutlu bir ya am modelini ve sa lam bir dünya tablosu içinde gelece e yönelik güveni ve huzuru, Rönesans ütopyalarında bulabiliriz. Bu ba lamda Rönesans dönemi ütopyaları, tarihsel bir krize yönelik çözüm aray ıları olarak, Batı felsefesi ve kültüründeki yeni dünya tablosunun ekillenmesinde önemli bir rol oynam ılardır. Tarihsel krizlerin derinle mesi, dü ünçe ve kültür tarihinde ütopycılı ı güçlendiren ve besleyen bir etken olarak kar ımıza çıkmaktadır. Elbette her ütopycının çizdi i toplum ve dünya tablosu di erlerinden farklılıklar göstermektedir. Ancak toplumu ve dünyayı radikal ve bütüncül bir ekilde dönü türmek ve yeniden kurmak, bütün ütopyaların ortak bir özelli idir. nsanlı ın tinsel-tarihsel serüveninde ütopya, bir özgürlük ve mutluluk aray ımı ortaya koymaktadır. nsanlık ve kültür tarihine "ütopyalar tarihi" olarak da bakılabilece ini belirten Çotuksöken'e göre, "Olana algılamakla yetinmeyip, olması/yapılması gerekeni de gündeme almak, bir bakıma insanın do asında, varlık yapısında varolan bir özelliktir. Bu nedenle temelini insanın 'önceden gören' bir varlık olmasında bulur. ' imdi ve burada' olanla yetinmeyen, zamanın gelecek boyutuna ili kin belirlemeler yapan ve bu belirlemeleri, dü z saptamalarla sınırlamayan insan, hep olması ya da yapılması gerekeni dü ünümü ya da dü ünmenin bir türü olarak hayal etmi tir; olmayan ülkeleri, ütopyaları kurgulamı tır; zihninde ve dilinde bu belirlemelere yer vermi tir" (Çotuksöken 2003: 82).

Krizin/Bunalımın Çe itli Görünümleri

Krizin/bunalımın görünülerinin neler oldu u, bir krizin hangi göstergelerle ve olgularla anla ılabilece i de önemlidir. Gerek bireyler gerekse insan toplulukları için, içinde ya anan dönem ve ili kilerin problemler içerd i ini, problemsiz bir birlikteli in mümkün olmadı ını söyleyebiliriz. Burada önemli olan, hangi problemlerin ya da problem durumlarının kriz/bunalım olarak adlandırılaca ıdır. Krize ili kin bazı görünüler hakkında Nermi Uygur'un bazı saptamaları öyledir: "*Beklenmedik*"le anlamda bunalım: Beklenmedik yerde-zamanda içine alır bizi, ya da içine dü ersiniz onun" (Uygur 2002: 209). "*Birdenbire de i iklidir* bunalım. Boyutu, yo unlu u, genel yapısı, kıyıbuca ı kestirilmeyen ölçüde bir de i iklik, her türlü önceden ölçüp biçmeye meydan okuyan bir bamba ka-olu (...) Tümü tümünden de i tirir bunalım. Bunalımla altüst olur her ey. Bunalım, önceki düzenin, kurulu düzenin birden *gitmesi*, al ılımlı i lerli in *yokolması*, öncenin düpedüz *bitmesi* demektir(...) Varlı ı kaplayan büyük de i iklik, bunaltıcı bir güç olarak benimsetir kendini. Bunalımın hemen hemen her zaman insanı allak bullak etmesi, korku uyandırıp acı salması bundan kaynaklanır"

(Uygur 2002: 210). Bunalım, insan-zaman ili kisi bakımından da köklü de i iklik anlamına gelir: “Türü ne olursa olsun, bunalımla birdenbire çarpan o büyük de i ikli in çarpıcı bir özelli i de, *kısa sürmesidir*. (...) Bunalım zamanı, *hızlı mı hızlı süreçlerin iç içe girdi i bir zamandır*. Bunalımda, bir bakıma, zamanı tanıyamayız” (Uygur 2002: 211). Bunalımın/krizin “ayrıcalıklı bir varolu kesiti” olarak ya andı nı belirten Uygur’a göre, “Bunun en güzel göstergesi, genellikle bunalımların, anlam ve adlandırma sallantılarına yervermeyecek biçimde kendini bilince yaymasıdır. (...) her eyini kapsar insanın bunalım. Bilinci, ba ka hiçbir eye meydan vermeyecek yo unlukta doldurur. her eyiyle insan ya amının gündeminde bunalımdan ba ka bir ‘madde’ kalmaz” (Uygur 2002: 219). Uygur, bunalımın antropolojik boyutuna da dikkati çeker: “nsan, *insan oldu u için* de bunalım var. Bunalımı, insana sonradan gelen bir ey mi gibi görmek, hem insanın hem bunalımın varlı nı çarpıtmaya götürür. (...) Bunalım, insan varlı nı yo urup biçimlendirir. nsana gelmez, *insandan gelir* bunalım. Bir bunalım varlı ı insan. nsanı bunalımsız, bunalımı insansız kavrayamayız” (Uygur 2002: 219-220).

Kriz zamanları, birey ve toplum ya amında süregiden düzenin, anlam ve de erler dünyasının sarsılması, bir sıkıntı, karma a ve belirsizlik durumunun ortaya çıkmasıdır. Kar ıla ma ve ya anma bakımından her kriz durumu/dönemi sancılı ve sıkıntılı bir süreç olmakla birlikte, aynı zamanda de i me ve yenilenme bakımından da olanaklar ve fırsatlar da söz konusudur. Bu nedenle ele tirel ve yaratıcı dü ünme için kriz zamanları önemli bir etken anlamına gelir. Bu konuda Eugene Ionesco unları söyler: “Ben dü ünce ve sanat tarihinde kültürün ya ayan her anında/evresinde daima bir ‘yenilenme istemi’ bulundu una inanırım. Bu yalnızca son on yılın ayrıcalı ı de ildir. Tüm tarih “krizler”in – fitik, bo ama ve direni —bir silsilesinden ba ka bir ey de ildir. Nerede ‘krizler’ yoktur, orada durgunluk, ta la ma ve ölüm vardır. Bütün dü ünce, bütün sanat giri kendir/kavgacıdır.”

Sanat ve dü ünce tarihinde yeni e ilimlerin ve anlayı ların ortaya çıkmasının ço unlukla bunalım/kriz dönemlerinde gerçekleşmesi yalnızca tarihsel bir rastlantı olmasa gerekir. Ancak do ru anla ılmadı nda ve gerekli tutumlar gösterilmedi inde, hem bireyler hem de uluslar/toplumlar için krizler, bir tükeni ve yıkım anlamına/sonucuna gelebilmektedir. Bu ba lamda kriz/bunalım kar ısında bireyin ve toplumun kendi ya amını sürdürmesi, varlı nı koruyup geli tirmeye de er görmesi, daha ba tan güçsüz ve çaresiz biçimde yenilgiyi kabullenmemesi gerekir. Maxwell Maltz’a göre “Dikkatli bir inceleme ço u ‘kriz durumlarında’ ilerlemek ya da oldu umuz yerde kalmak için fırsatlar oldu unu gösterir.” Bizi ku atması ve derinden etkilemesi açısından kriz/bunalım, göz ardı edilemeyecek, yok sayılamayacak bir sosyal-ekonomik ve kültürel gerçekliktir/olgu olmanın yanı sıra aynı zamanda insanın olanaklarını ortaya koymayı, bu yönde çabalaması ve ba kaldırması gereken bir de i me dü üncesi ve umudunun da ifadesidir.

Kültür Ba lamında Kriz ve Birey

“Birey deyince bunalım gelmelidir akla.” diyen Uygur, ya amın sürekli biçimde bunalımla birlikte oldu unu vurgular: “Bunalımsız ya am yok. Bunalımla birlikteyiz hep. Gerçi kimi az kimi çok, gene de hep bizimle o. Bunun en güzel kanıtı, insan

dünyasının bunalımdan yana alabildi ine çe itli bir görünüme bürünmü olmasında.(...) Hem teketek ki ilere özgü ya ama evrelerini, hem geni toplulukları yo uran karma ık ili ki ve etkenleri ku atır bunalım” (Uygur 2002: 203-204).

Bunalımın/krizin belli bir kültür ortamında biçimlendi ini ve kendini gösterdi ini söyleyen Uygur’a göre, “*Kökleri* alabildi ine *derinlere* uzanan bir ili ki bunalım-kültür ili kisi. Varlıkça *kopmaz* bir ba la ba lı kültür ile bunalım. Kültürü bir bunalım-belirlenimi diye görmek tek yanlı görmektir. Aslında kültürü *en içten belirleyen*, dahası, kültürü var kılan büyük bir etmendir bunalım. (...) nsanın kendine bir ya ama-dengesi, bir varolu -düzeni kurma çabası, bu tür çabaların ürünüdür kültür. Bunalımsa, i te bu çabaların dürtüsü. En ilkel sayılanlardan en doruktakilere dek ko ullanım gücü yetti ince insanı, kültür kurucusu, kültür koruyucusu ve geli tiricisi olmaya zorlar bunalım” (Uygur 2002: 225-226). Görüldü ü gibi Uygur, bunalımın kültür yaratımındaki belirleyici i levine dikkati çekerek, kriz-bunalım ve kültür arasındaki yapısal ili kilerin ortaya çıkarılmasına çalı ır.

Kültür, bunalımları önleme ve a ma çabasının ürünü oldu u kadar, kimi durumlarda çe itli bunalımların da nedeni olabilir. Uygur’un deyimiyle, “Aslında, bunalım önlemi olan kültür de, bunalıma yol açar. Nitekim, zaman zaman kültür örgüsünün kendisinden kaynaklanır a ır bunalımlar. te çevre kirlili i, atomun parçalanması, sa lıksız kentle me, nüfus ço alması, terör, kırtasiyecilik ve benzeri olaylar. *Ça ımızın büyük tehlikeleri* bunlar” (Uygur 2002: 226). Kültürün bazen bunalımlara yol açmasının, tümüyle olumsuz de erlendirilemeyece ini belirten Uygur’a göre, “Olumsuz denen durumların, nice kültür ba arılarına götürdü üne tanık kültür tarihi. Bırakın ki bunalımı olumsuzlukla bir tutarsak, o zaman kültürün çıkı kayna ında olumsuzluk bulundu unu benimsemek durumundayız. Bunalıma çok ey borçlu kültür, neredeyse her eyini” (Uygur 2002: 226-227). Bir bakıma kültür-bunalım (kriz) ili kisi, süreklilik gösteren bir ili kidir. “ nsan insan olarak varlı ını sürdürdükçe bunalımla *birlikte* ya ar. Dü ünmenin sürdü ü sürece bunalıma ili kin sorulara yanıt denemeleri bitmez” (Uygur 2002: 228). Allan K. Chalmers’ın deyimiyle, “krizler ya amı artırır. Onlarda ne oldu umuzu ke federiz.”

Ya amı belirsizlikler içinde sürdürülen bir yolculu a benzetmek mümkündür. Belirsizlik, ya amın do asında bulunmaktadır. Her insanın bir geçmi i ve gelece i vardır. çinde bulundu umuz zamanın kapısı, hem geçmi e hem de gelece e açıktır. Biz gelece e do ru yöneliriz. Eylemlerimizin, tasarılarımızın yönü gelece e do rudur. Anımsamalarımız ise dünden bugüne do ru uzanır. Gelecek, kurmakta oldu umuz yapı, gerçekle tirmek istedi imiz tasarılar ve umutlardır. Ya amımızın bir tasarı oldu unu söylemek mümkündür. Belirsizlikler içinde gerçekle tirmeye u ra tı ımız tasarılar, geçmi le gelecek arasındaki tüm eylem ve etkinliklerimizi kapsamaktadır. Ya am, bir bakıma belirsizlikleri a maya, ya amı belirlemeye yönelik sürekli bir çabadır. Uygur’un deyimiyle, “ imdiye, geçmi e oldu u kadar *gelece e de yönelen bir ya am do rultusunda*” (Uygur 2002: 270). Bir bakıma insanın ya ama do rultusu tarihseldir, tarihselli ine ba lı olarak ekillenir. Söz konusu tarihsellik, insanın ya ama ufkunu da geni letir. Uygur’a göre, “Ki iler-arası ili kiler, ki inin yalnızca kendisiyle ça da toplum ve ki ilerle kurdu u ili kilerle sınırlı de ildir.(...) Gerçekte ki i: hem *kendinden önce ya amı olanlarla*, hem *kendisinden sonra ya ayacaklarla* sayısız ili kiler içindedir” (Uygur 2002: 269). *nsan zaman içinde ya ayan bir varlıktır.* nsanda

“zaman bilinci”nin bulunması da, bu durumun farkında oldu unun göstergesidir. Geçmi , imdi ve gelecek, zamanın boyutlarıdır. imdi, hem geçmi i hem de gelece i kapsayan bir zaman kesitidir.

Tarihsellik, Tarih Bilinci ve Kriz

nsan zaman/tarih içinde ya ayan bir varlık olarak, geçmi ten gelece e, eskiden yeniye do ru yönelir. Ya da ba ka deyi le geçmi ve gelecek arasında, eski ve yeni arasında, modern olan ile geleneksel olan arasında bulunmanın getirdi i kar ıtlıklar, bunalımlar ve sorunlar ya anır. Bu ya antılar bireyler için oldu u gibi, uluslar-toplumlar ve kültürler için de söz konusudur. *nsan tarihsel bir varlıktır.* Tarih bilinci insana, kendisinin tarihsel bir varlık oldu unu anlama, bunun bilincine varma olana ını vermi tir. “Nereden gelip nereye gidiyoruz?” sorusunun yanıtı, artık tarih bilincinin ı ı nda aranır olmu tur. Bu ba lamda *geçmi i yorumlamak da gelece i biçimlendirmek de, ancak tarih bilinciyle olanaklıdır.* Tarih bilinci, insanın hem geçmi i yorumlamasında, hem de gelece i kurmasında, ona yön vermesinde rol oynamaktadır. Tarihi, kendi de erleri, amaçları ve eylemleriyle kurdu unun bilincine varan insan, gelece i de kendi idealleri ve beklentileri yönünde aynı bilinçle belirlemek ister. Tarih bilinci, insanın tarihsel sürece bilinçle katılması anlamına gelir. Ama elbette bireyin/tekil insanın tarihe istedi i yönü tümüyle vermesi mümkün de ildir. Tarih insanların yaptıklarıyla olu mu olsa da, bu olu an eyde bireylerin amaç, niyet ve özelemleriyle uygun dü meyen ve örtü meyen geli meler de oldukça fazla yer alır. Çünkü “ nsanın, kendi dü ünçe ve eme iyle yarattı ı ve bir kez yaratıldıktan sonra tekil insandan ba ımsızla ıp nesnelle en simgesel yapılar olarak, devlet tipleri, sanat anlayı ları, bilim paradigmaları, felsefe tipleri içerisinde, kendisinin olu turdu u bir dünya, ‘tarih ve kültür dünyası’ dedi imiz bir dünya içinde ya ar” (Özlem 1999:s.199). Ancak insan tarihselli inin farkında olmayabilir ya da unutabilir. “Bu taktirde o sadece fiziksel zamanı ya ar, tarihsel zamanı ve tarihselli i de il. Yine de o, farkında olmasa da, kendi olu turmu oldu u tarihselli in ko ulları” içinde bulunmaya devam eder (Özlem 1999:s.205).

Tarihte insanı, onun ba arı ya da ba arısızlıklarını, yükseli lerini ya da dü ü lerini gördü ümüz için, tarih üzerine dü ünme, aynı zamanda insan üzerine dü ünme demektir. Bundan dolayı insanı dü ünürken, insanın de erlerini ve eylemlerini anlamaya çalı rken, belli bir tarih felsefesine ve tarihsel bir bilince dayanmıyorsak, dü üncelerimizde hep bir eksiklik ve temelsizlik söz konusu olacaktır. Tarihselli e dayanan insani varolu u, bu temeli göz ardı ederek anlama olana ını bulmak mümkün görünmemektedir (Günay 2000:s.115-116).

Tarih bilinci, insanın kendisiyle, ba ka insanlarla ve toplumlarla ve do ayla/evrenle kurdu u ili kilerin, ili ki biçimlerinin bir dökümünü de içerir. Bu öyle bir dökümdür ki, nice arayı ları, hesapla maları, sorgulamaları ve trajedileri de içerir. Ama hiçbir zaman bunların sonu yoktur. Tarihsel varolu u gere i, insanın tarihi anlama, kavrama ve onu de i tirme çabası da hiç bitmeyecektir. Ancak bu durum bir umutsuzluk ve karamsarlık nedeni olarak anla ılmamalıdır. Tarihin bilincinde olmak, tarihsel bir varlık oldu unu bilmek, insanın varolu ufkunu geni leten bir bilinç durumudur.

Kriz dönemlerinde ortaya çıkan felsefeler, hangi konu ve problemi i lerse i lesinler, söz konusu krizin etkisini gösterirler. Pek çok bakımdan 20. yüzyılın çe itli filozoflar ve sosyal bilimciler tarafından bir “bunalım-kriz yüzyılı” olarak de erlendirildi ini görebiliriz. Sorokin’e göre, “Yirminci yüzyıl, en büyük bunalım, Duyumcul ça ın sonu ve yeni bir kültüre felaketli bir geçi dönemi oldu u için, bugüne de in ba at do rusal tarih anlayı larının (...) gerileme halinde olmaları; yükselen tarih felsefelerinin ya devresel, yaratıcı olarak tekarlanıcı, eskatolojik ya da Apokaliptik ve Mesihçi bir tipten olmaları beklenebilir” (Sorokin 1972: 19). Ça ın bunalımı, tarih felsefelerini ve tarihe bakı açısını da biçimlendirmektedir. Sorokin’in sözleriyle, “(...) bunalı ça ımızın hemen bütün anlamlı tarih felsefeleri tarih sürecinin ilerlemeci do rusal yorumlarını reddetmekte veya devresel, yaratıcı olarak ritmik, eskatolojik ya da Mesihçi bir biçime bürünmektedirler. (...) Kısacası, bunalımlı ça ımızın yükselen tarih felsefeleri, ölmekte olan Duyumcul ça ın ba at ilerlemeci, pozitivist ve ampirist felsefelerinden keskin bir kopu u temsil etmektedirler” (Sorokin 1972: 19).

Sonuç: Kriz Kar ısında Birey Neler Yapabilir?

Her kriz bir problem/soru durumudur. nsandan ki i ve topluluk olarak yanıt ve giri im bekleyen soru durumlarına kar ı gösterilecek tepkiler, izlenecek politika ve yapılacak eylemler silsilesi, (çünkü birbirleriyle ili ki eylemler-giri imler ve tasarılar iç içe geçmektedir) mevcut durumun farkına varılıp gerçekli inin kabulünden ba layarak, anlama ve de erlendirme (nedenleri ve sonuçlarını irdeleyerek) süreciyle birlikte, bu durumu a ma konusunda konulacak amaçlar ve bu konuda yararlanılacak araçlar ve unsurların da belirlenmesini gerektirir. Kriz/bunalım öncelikle ya anan somut bir sosyal-ekonomik ve kültürel durumdur. Ancak bu duruma ili kin kavram, dü ünçe ve anlayı larımız da ya anan durumu nasıl algılayıp kavradı ımızı ve giderek sorunsal durumu de i tirmeye yönelik çabalarımızı da etkiler.

Ortega y Gasset, “Devrimlerin Günbatımı” adlı yazısının ba nda unu söyler: “Bir ça ı tanımlamak istedi imizde o ça da nelerin yapılmı oldu unu bilmemiz yetmez; nelerin yapılmamı oldu unu, neyin olanaksız sayıldı ını da bilmemiz gerekir.” çinde bulundu umuz ça ı adlandırmakta kullanılan kavramların ba nda “küreselle me” gelmektedir. Ancak ya anmakta olan kriz sürecinde, söz konusu küreselle me de sorgulanmakta ve dünyanın yeni bir de i im süreci içine girip girmed i ve ekonomik-siyasal ve kültürel yeni olu umların ve dengelerin kurulup kurulmayaca ı tartı ma gündemine girmeye ba lamı tır.

nsanlı ın ya ad ı büyük problemler aynı zamanda ça ımızın bunalımlarına zemin hazırlamaktadır. Etnik ya da dinsel unsurları temel alarak ve bu konuda ayrımcı anlayı larla hareket ederek bunalımından çıkı yolu aramak ise, yeni krizlere/bunalımlara neden olmaktadır. E er gelecekte “bir dünya uygarlı ı” olu acaksa, bu yalnızca belli bir kültürün kendini tüm insanlı a dayatması ve kabul ettirmesiyle de il, ancak insan de erlerinin etkile imiyle, bu de erlerin ortak de erler haline gelmesiyle gerçekleşebilir. Bu nedenle aydınlanma döneminden bu yana insanlı ın ortak de erlerine dönü meye ba layan de erlerin, günümüzde bizzat Batı tarafından hiçe sayıldı ını da görmek ve bunun bilincinde olmak gerekir. Kültür ve tarih bilinciyle, uzak bir ideale (bir dünya uygarlı ı) yapılacak katkılar, günümüzdeki bunalımın

a ılması konusunda da bir umut kayna ı olacaktır. Ya adı ımız dünyanın/hayatın krizi/bunalımı, ba ka bir dünya/ba ka bir ya ama tarzı dü ünme için de bir vesile olarak anla ılırsa, kar ıla ılan bütün olumsuzluklarına kar ın, krizin yaratıcı/dönü türücü bir do rultuda a ılmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

ÇOTUKSÖKEN, B. (2003) “Ütopyalar ve E itim”, *Felsefe Söyle ileri I-II* içinde, stanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.

CHALMER, A. K. <http://www.bookrags.com/quotes/Crisis>

GÜNAY, Mustafa (2000) “Akıl, Aydınlanma ve Tarihsellik”, *Bedia Akarsu Arma anı* içinde, Edit. D. Özlem-B. Çotuksöken, stanbul: nkılap Yayınları.

MALTZ, M. <http://quotationsbook.com/quote/18067/#axzz1DSfQaF1u>

ROTHACKER, E. (1951) *Tarihte Kültür Geli meleri ve Krizler*, stanbul: stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SOROKIN, P. (1972) *Bir Bunalım Ça ında Toplum Felsefeleri*, Çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

ORTEGA Y GASSET, J. (1998) *Tarihsel Bunalım ve nsan*, Çev. Neyire Gül I ık, stanbul: Metis Yayınları.

ÖZLEM, D. (1999) *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, stanbul: nkılap Kitabevi.

UYGUR, N. (2002) *Bunalımdan Ya ama Kültürü*, stanbul: Yapı Kredi Yayınları.